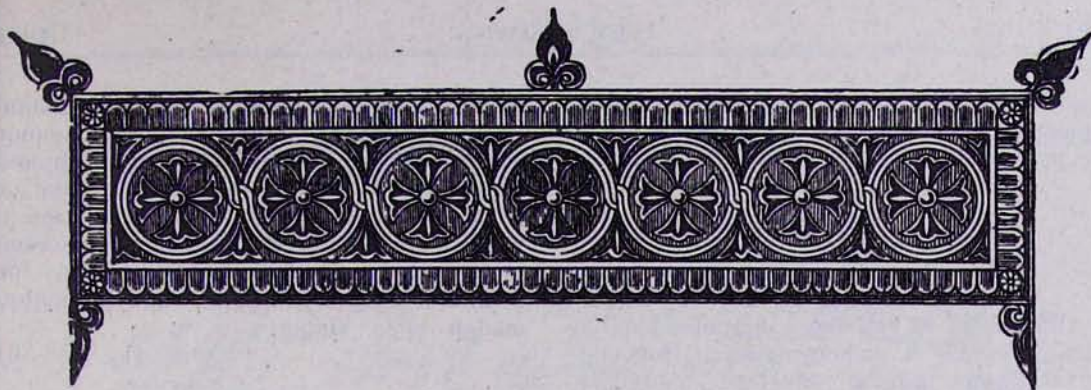

ԹՈՐԳՈՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ

ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

(Հատվածներ)

(Փարիզ, 1925 թ.)

Եթե հարկ ըլլար, պատմագրական հին մեթոտի մը հետևելով, մեր պատմության մեն մի շրջանը ներկայացնել միակ մարդու մը դեմքովն ու անունովը, ապահովաբար բոլոր ձայներն ու կարծիքները պիտի միաբանեին՝ Հայոց արդի պատմության վերջին շրջաններն մին տիտղոսելու կամ կնքելու համար անունովը Անոր, զոր ազգն համորեն միահամուռ զգացմամբ կոչեց և մեծարեց իբրև **Հայրիկն Հայոց**:

...Մեծ մարդերը անձնավորյալ արտահայտությունն են իրենց՝ ցեղին ու ժամանակին ոգիին. անոնց կյանքին պատմությունը պետք է որոնել ոչ թե հույլ մը թվականներու և ծանոթություններու մեջ, որոնցմով կհյուսվի կենսագրություն մը, այլ լուսաբանությանը մեջ այն ձգտումներուն և շարժառիթներուն, որոնք կհատկանշեն անոնց ապրած ժամանակն ու միջավայրը:

Խրիմյան, արդի հայության հոգին ու խղճատանքը արձանացնող ամենեն կոթողական դեմքերեն մին, հարազատ ծնունդն է իր ցեղին ու դարուն:

(Էջ 13)

*
* *

ՄՐՏԱԽՈՍԻԿ ՔԱՐՈՋԻՉԸ

Ջարմանալի է նկատել որ մտավորականներուն ջերմ բարեկամությունը վայելող այս

կրոնավորը Պոլսո մեջ ոչ մեկ տեղ կբախի մյուս դասակարգերուն կամ խմբակցությանց ատելությանց: Հարուստին ու աշխատավորին՝ գիտունին ու անուսին մարդն է հավասարապես, ամենուն սերը ունի իր սրտին մեջ, և առարկա է ամենուն հարգանքին. գավառացի բանվորությունը իր անունովը կերդնու. ուսանիկ հայությունը «Հայաստանի հրեշտակ»-ը կտեսնե իր վրա. և հայատանցի երեկի վարժապետին և այսօրվան վարդապետին մեջ սկսած է արդեն երևիլ **Հայոց Հայրիկը**, ազգին սերն ու համարումը առինքնող անույշ էակը: Եկեղեցիներու քեմերը ամեն տեղ բաց են իրեն. դպրոցներուն մատաղ ուսանողությունը իր ներկայությամբ կխանդավառվի: Կիսոսի ամեն տեղ ու միշտ. իր խոսքը զերծ է ճարտարաբանության արվեստեն, բայց հոգիները ցնցելու գաղտնիքն ունի. իր նյութն է Հայաստան միայն. անոր օղն ու ջուրը, առվակներն ու պուրակները, ձորերն ու սարերը, մշուշին կյանքն ու հոտաղին սրինգը, վանքերն ու ավերակները, հայ շինականը և լեռնցի քուրդը, Կայենի հարվածը և Աթելի արյունը: Իր միակ ներշնչարաններն են Ավետարանն ու հայոց պատմությունը. այլաբանությամբ կգարդարե իր պատկերները, առակներով կհամեմտե իր խրատները. զվարթ խոհանքը և հառաչանքի ճիշը, որոնք իր պերճախոսության ջիղը մնա-

ցին մինչև իր վերջին շունչը, արդեն իսկ իր քարոզներուն ամենեն ոգեղից կողմը կշինեն ա՛յդ ատենն:

(Էջ 26)

* *

ՀԱՍՈՒՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Կրթական ու բեմական պաշտոնները, ուսուցչությունը և քարոզչությունը, զոր ա՛յնքան հաջողությամբ այսինքն գիտակցությամբ և զգացումով վարած էր մինչև այն ատեն, ժողովուրդին կյանքեն անցնող այն երկու մամբաներն էին, որոնք զինքը պիտի առաջնորդեին բո՛ւն իր կոչումին դաշտը, հովվական ասպարեզը: Խրիմյան հո՛ւն էր հիմակ, իր սրտին ու մտքին ամբողջ եռանդովն ու զսպանակված ուժերովը:

Քառասունը հագիվ անցած, մարդկային հասակի այն տարիքին մեջ՝ ուր երիտասարդության երազները ճշդված սկզբունքներու հստակության կվերածվին պայծառ իմացակաճության լույսին տակ, այլևս գծած էր իր Երթունքության ուղին: Ուստումներով չէր որ հասած էր այդ կետին, այլ քայլ առ քայլ անցնելով դժվարությանց բոլոր կնճիռներեն՝ թշվառության բոլոր հանգրվաններեն: Պետք է այս ժողովուրդը ազատել իր կյանքին վրա ճնշող անիրավ ուժի կապանքներեն. ահա՛ իր սևեռամտածումը՝ իր նպատակը: Ան կրնա ի՛նքն իսկ կատարել իր ազատագրումը. բավական է որ իր մեջ կենագործվի՛ն խորտակված կոճերու այն արմատները, որոնք ցեղային առաքինությանց անմեռ փշրանքներն են, իր ծոցին մեջ՝ իր հոգվույն խորը թաղված. ահա՛ և իր դավանանքը:

(Էջ 35)

* *

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Երջանի՛կ մահկանացու, որ կզգա թե առաքյալի մը սիրտը կբաբախե իր կուրծքին ներքև...

Այդ զգացումը, իր կոչումին գորեղագույն ըմբռնումովը ամրապնդված, օրեօր ավելի կխորունկցնե, կլուսավորե իր սերը դեպի ժողովուրդը, դեպի «արմատ»-ը, որուն կենդանացման հո՛գն է իր միակ իղձը: Ու ամենքը, բոլոր անոնք՝ որոնց սիրտն ու լեզուն մինչև այն ատեն խցված ու խցկված էին երկյուղեն ու պատկառանքեն, քաջալերված՝ արգահատանքի ժպիտեն, որ իր մոգիչ նաշվածքին մեջ կնշուրեր և խանդաղատանքի կարողին քաղցրությունեն, որով իր ջինջ ձայնը կթրթուար, կմոտենան իրեն, իբրև քարեկամի մը, որ չէ ճանչցած երբեք կեղծիքը: Ծվարած գեղջկերեցը, անտեսված վարժա-

պետը, տարիներն ի վեր բացակայող ամուսնույն կարոտովը թառամած նորահարար, վաշխատուին՝ քուրդին՝ ոստիկանին ճիրաններուն մեջ գալարվող շինականը, քմահաճ օրենքներու խստությանց և նորահաճար տուրքերու ծանրության տակ հեծող վաճառականն ու երկրագործը, ամենքը իրեն կուգան, մի՛ն՝ արցունքը աչքին, մյուսը՝ աղերսանքի գիրը ձեռքը:

(Էջ 35—36)

* *

ՈՒՆՏԸ

Դու, Տեր Ամենակալ Աստված, որ գիտես քննել մարդոց ծածուկ սիրտ և երիկամունք, իմ սիրտ քաց է Քո առաջ. ես չեմ կարող կեղծել և ստել. կաղաչեմ Քո տաճարին մեջ խաչին և Ավետարանին առաջ, տո՛ր ինձ Քո շնորհ և գործություն, որ կարենամ իմ ծանր-ծանր պարտականություններս ճշդությամբ կատարել իբրև հայոց ազգի Հայրապետ: Տո՛ր ինձ Քո հզոր արդարության և ճշմարտության հոգին, որ պատրաստ լինիմ կատարել Քո այն մեծ պատվերն. «Տալ Աստուծոյն՝ Աստուծոյ և կայսերն՝ կայսեր»:

(Էջ 141)

* *

ՕՄՈՒՄԸ

Կարծիք կա թե հայրապետական օծման կարգը հայ թագավորներու օծումին եկեղեցական ձևի վերածումն է պարզապես, և թե, հետևաբար, անոր մեր մեջ գործադրությունը կսկսի ազգին արքայական գահը կորսնցնելեն վերջը միայն:

Առանց զբաղելու հոս այդ կարծիքին պատմական արժեքով, ըսենք միայն թե հայ կաթողիկոսի ձեռնադրության և օծման արարողությունը արդարև եկեղեցական ա՛յնպիսի հանդիսավորություն մըն է մեր մեջ, որ կրոնական վսեմությունը և արքունական մեծ վայելչությունը գիրար կլրացնեն գեղեցկապես:

Արարատյան դաշտի գյուղերեն և Կովկասի ու Ռուսաստանի բոլոր քաղաքներեն ծովածավալ բազմություն մը լեցված էր Վաղարշապատ:

Չուգելով որ ժողովուրդը գրկվի հանդեսին միախառնությունեն, Հայրիկ կարգադրած էր որ օծումը կատարվի Մայր տաճարի դռան առջև. ինչ որ տեղի ունեցավ կարգապահությամբ և պատկառանքով: Մինչ երկուտասան արքեպիսկոպոսներ կօծեին իր գազաթը, Հայրիկ, բեմական բարձրավանդակին վրա ծնրաչոք, կարտասվեր լոկի, աղոթելով ի խորոց սրտի՝ իր սիրեցյալ հոտին փրկության համար:

Պատարագեն վերջը, զոր ինքը մատուց, և որուն միջոցին իրենց խոսքերովը կերգեին Շահյանյան և Կարա-Մուրզա, երբ Ն. Ս. Օծոյթուն, հայրապետական քողը գլխին, վեհարան կբարձրանար թափորով, ժողովրդական խանդավառությամբ իր գագաթնակետին էր հասած:

Վանքի մեծ բակին մեջ հայ աշուղները կերգեին ու կնվագեին սրտահույզ ոգևորությամբ.

«Սիրվում-սիրվում դրոներ ունիս,
Ոսկեքրած դրոներ ունիս...
Էջմիածնի՛ ոսկի սյունը.
Քեզմո՛ւ կանգնի հայուն տունը»,

Անդին, Ներսեսյան լճի ափերուն վրա վաղարշապատեցի օրիորդներու խումբը կերգեր.

«Հայրիկ, Հայրիկ, քո հայրենիք
Վասպուրական մեր աշխարհ...»:

Դուրսը, Տրդատա դրան առջև, մեծ հրապարակին մեջ, ձիարշավի և հիգակախաղի հանդեսները Նավասարդյան տոները կհիշեցնեին:

Ու մինչ վերը, վեհարանի «Ծաղկյա դահլիճ»-ին մեջ, Լուսավորչի գահուն առջև, հոգեվորականաց դասը սրտաթունդ կեղանակեր.

«Յատաքելական Աթոռ նստար,
Երանելի սուրբ Հայրապետ»:

Հայրիկի կուրծքին տակ, նախնյաց ամմահական ոգին էր որ կարթննար ժողովուրդին սրտին մեջ:

(Էջ 142—143)

Ի Ր Հ Մ Ա Յ Բ Ը

Իր պարթևական հասակը՝ զոր չէր կրցած սակայն կորացնել ժամանակին բեռը, վառվռուն աչքերը՝ որոնց մեջ արծիվի կորովաբիր ակնարկը կշողար, պատկառելի ալիքը՝ որ հոգվույն հորդահոսան ջնորհքը կծավալեր կարծես ամբողջ անձին վրա, ու ջինջ թրթռուն ձայնը՝ որ երկնային դաշնակության մը անույշ պատրանքը կուտար ունկնդիրներուն, երանավետ բերկրանքի ի՛նչ խանդավառությամբ կգեղվին ճեմարանին գմբեթարդ մեծ սրահը, երբ ձերունի հայրապետը, հայաստանցի աշուղի մը կամ միջնադարյան հագներգակի մը խոնարհ երևույթին տակ անհունապես բարձրացած, կոգեվորեր Մայր Աթոռո հոգևոր գերդաստանը իր տաղերուն հոգիացյալ քաղցրությամբ:

(Էջ 180)

Ի Ր Մ Ա Հ Ը

Խրիմյան մեռա՛ծ... այս բոլոր, զոր հեռագրաթելերը նո՛ւյն օրն իսկ հաղորդեցին ամեն կողմ, տիեզերական սարսուռ մը անցուց հայության սրտեն:

Իր զատամյալ հասակը և վատուծած վիճակը անձանոթ չէին արդարև ոչ մեկուն. բայց ամենքը, տեսակ մը կանխակալ զգացումով կարծես համակված իրեն նկատմամբ, ցնցիչ անակնկալի մը տպավորությունը միայն կրեցին իր մահագույծեն...:

— Բայց իճշո՛ւ, ի՛նչպես, Աստուծո և հայրենիքի մարդը՝ ինքը՝ չէ՛ր որ մարգարեական հոգվով ըսած էր բազմիցս թե իր մատուցվող պիտի օծեր... և հետո մտներ հավիտենական վարագույրեն ներս:

Այս խոսքն է որ կալեկոծեր ամենուն հոգին:

...Աներկմիտ ուխտավոր գաղափարի մը՝ որուն հավատքը կրոնքն էր իր հոգվույն, պետք է ապրեր նա մինչև որ կարենար իր կուրծքին վրա սեղմել և համբուրել իր պաշտած գաղափարին մարմնացումը:

...Կհավատամ թե նա փակեց իր աչքերը վերածնող Հայաստանի քրքմահանդերձ արշալույսը տեսնելե վերջ միայն:

Անոնք որ հոգեվարքի իր վերջին վայրկյանին իր մահվան մահիճին մոտ կգտնվեին, իզուր ապաստեցին որ Հայրիկ իր ազգին ու եկեղեցիին ուղղված վերջին բառ մը ավանդե իրենց: Ոչ մեկ խոսք. վերջին հառաչանք մը՝ ա՛խ մը միայն. որմե վերջ քաղցր ծալիտ մը լուսավորեց դեմքը, երբ Սուրբը ոչ ևս էր արդեն:

Պետք է հայ ըլլալ խորապես, այսինքն հավատացյալ մը՝ այս ազգին ապագային, հասկնալու համար թե այդ հառաչանքը իր խաղացած խղճմտանքին հուսկ հետին ճիշն էր լոկ. ու ժպիտը՝ իր ողջագուրումը մարմնավորված իր հույսին հետ:

(Էջ 214—215)

Ի Ր Հ Ի Ծ Ա Տ Ա Կ Ը

...Տասերեք տարիներե ի վեր, այլևս պատմության կվերաբերի Խրիմյան: Իր մահվան հաջորդ տարին իսկ, Էջմիածնի մեջ, ուր մինչև վերջը չպակսեցան բնավ իր քննադատները, իր թողած բացը ամենքը կզգային արդեն: Այդ զգացումը հետզհետե տարածվեցավ Էջմիածինեն դուրս ալ, և որքան անցան տարիները, ա՛յնքան ավելի քաղցրացավ իր հիշատակը. իր գերեզմանը ուխտատեղի մըն է արդեն, և ոնէ հայ կամ

ՊԱՊԻԿ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿ

ԳՐԵՑ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

ԳԻՒԼԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ

ԹՈՌՆԻԿ ՆԵՐՈՒ ԶԱՄԱՐ

ԵՒ Ի ԼՈՅՍ ՀԱՆՆԵՆ ՍՈՃԱՐԱԿԱՆ ՓՈԹՈՎ

ԵՋՆՈՐԱԿԱՆ ԵՂԱԿԱՐԳ

ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ

ՏՊԱԳՐԵԱԼ

Ի ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

ՍՐԻՈՑ Է. Զ. Մ. Ի. Ա. Ծ. Ի. Ն.

1894 = ՌՅԻԳ

օտարագրի, որ կայցելե Մայր Աթոռ, չի մեկնիր անկե, առանց վայրկյան մը կանգ առնելու և մտածելու իր սնարին վերև: Հայրիկ սուրբ մըն է արդեն ժողովուրդին համար:

Այսպիսի է ահա ներկա սերունդին զգացումն ու կարծիքը Հայրիկի հիշատակին հանդեպ:

...Ազգային պատմության նկարարահին մեջ իր պատկերը պիտի մնա միշտ պայծառ ու գեղեցիկ, ու ամենքը պահպանողական թե հեղափոխական, աշխարհիկ թե կղեր,

գիտուն թե անուս, հարգանքով պիտի խոնարհին անոր առջև:

Իբրև եկեղեցական կարգե ազգային գործիչ, պիտի զուգակշռվի միշտ երկու՝ Ներսեսներուն, Աշտարակեցիին ու Վարժապետյանին հետ, ու անոնց նման, պիտի մնա մեր պատմության նոր ժամանակաց ամենեն թանկագին փառքերեն մին:

Անտարակույս, Հայրիկ չունեցալ այդ երկուքեն ո՛չ առաջինն ռազմական ձիրքերը և ոչ երկրորդին դիվանագիտական շնորհքները. իր կազմվածքին բերմունքն էր այդ. բայց

գլեց-գերազանցեց զանոնք հեղափոխական ավյունի հորդափռուսան հեղեղումովը, որուն անցանաքելի աղբյուրներեն եղան իր խուքն ու գրիչը, և իր կյանքն իսկ համակ, և այս տուրքն էր իր հոգվույն:

(Էջ 216—217)

ԻՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐՆ ՈՒ ՀՈԳԻՆ

Արդար դատի մը անկեղծ նվիրյալը եղավ խրիմյանը:

Այդ դատը իր ցեղին գաղափարն էր, զգացումով ու հավատքով երկնված և ապրված մտածում՝ որ հզոր և ազնիվ հոգիներու մեջ միայն կրնա դնել իր բույնը:

Մեծ գաղափարի մը ջանակի՛րն ըլլալ. ա՛յս էր իր կոչումը, գոր արդարև լրիվ իրականացուց իր բովանդակ կյանքին մեջ, իր գործունեության բոլոր կողմերուն վրա:

Անցավ բոլոր խոնարհ և սովորախիտ առաքելներեն, ուսկից անցնիլ կպարտադրեին իրեն՝ հարկն ու հանգամանքները, չմարելու համար իր ճրագին դեռ առկայծ բոցը: Ելավ այն ամեն բարձունքները՝ ուր հրավիրեց զինքը ժամանակին ոգին, որպեսզի հեռուն և քիչ մը ամեն կողմ ճառագայթե այդ յույսը:

...Առանց իր քառամյա պատրիարքական պաշտոնավարության՝ Սահմանադրությունը պիտի մնար նախադասությանց համաբարդություն մը լոկ ու հաշկական հարցը պիտի վերջոտնվեր անպայմանորեն, ով գիտե ե՛րբ և ի՛նչպիսի պարագաներու մեջ վերևելու համար օր մը:

Կհամարձակիմ ըսել, Խրիմյանի վարչական տաղանդը հայտնվեցավ ամենեն ավելի պատրիարքության միջոցին, այսինքն ա՛յն պաշտոնին մեջ, ուր իր հակառակորդները ամենեն ավելի դատափետեցին զինքը, իբր անվարչագետ:

Վարչագիտությունը՝ պարագաներն ու պատենությունները պարտկելու և մակերեսային խաղաղություն մը ապահովելու ճարտարվորանքը չէ բնավ: Նա՛ է ճշմարիտ վարչագետը որ ամեն բանն սուս գիտե ու կրնա իրեն համար ընտրել գործունեության որոշ նպատակակետ մը, և հետո կիրարկել բոլոր ներքին միջոցները, հաջողցնելու համար անոր իրագործումը:

Խրիմյան, պատրիարքության հրավերն ընդունելն սուս՝ իր մտքին մեջ ճշդեց նախ իր ընելիք գործը, ծրագրեց անոր տանող ուղեգիծը, և հետո միայն ընդառաջեց ազգովին հայտնված բաղձանքին:

...Վարժապետյան և Իզմիրլյան սուսջին վայրկյանն պատրաստ գտան արդեն իրենց

հետևելիք ուղղությունը, իսկ Օրմանյան ընդհանուր թո՛ղ ու բո՛հի այն շրջանին, իր կազմակերպության ամբողջ տաղանդը հազիվ պիտի կրնար բավեցնել երևույթները և քիչ մըն ալ կացությունը փրկելու հնարքին:

Միայն Խրիմյան էր որ իրեն հետ այդ աթոռին վրա բազմեցուց գաղափար մը, ու պաշտպանեց ու իրականացուց զայն, իմաստության՝ կամքի ու շրջահայաց համբերության մարդկորեն հնարավոր բոլոր միջոցներով, մինչև որ կեդրոնը ճանչցավ իր թիկունքը, ու գավառը ա՛լ Պոլսո հայության սրտին մեջ ապրող ուժը հանդիսացավ:

...Պարզ կյանքի մարդ, զգացումի և գաղափարի մարդ, բայց հավետ գործի և սկզբունքի մա՛րդ եղավ նա, ալելի կամ նվազ աստիճանով մը, իր բոլոր ասպարեզներուն մեջ, Վարագի վանահայրությունն սկսելով մինչև Էջմիածնի կաթողիկոսությունը, մինչև իր վերջին շունչը:

Սրտի և կամքի իր այդ անփոխանակելի առավելություններուն շնորհիվ էր որ Էջմիածին՝ Հայաստանյայց եկեղեցվո պաշտոնավարը, Խրիմյանի օրով իսկապես եղավ հայ ազգային կյանքի կեդրոն, որո՛ւն ուղղվեցան բոլոր նայվածքները, որո՛ւն մեջ ամեն հայ կթվեր լսել ի՛ր իսկ սրտին բաբախումը՝ պաշտված Հայրապետի մը սրտին մեջ:

Անցած են հիմա այս ամենքը. պաշտոնական աթոռներու և վարչական դիրքերու վրա Հայրիկի թողած հետքերեն՝ Պոլսո պատրիարքարանին մեջ թերևս նկար մը միայն ու Էջմիածնի գավիթին մեջ տապանաքար մը կմնան այժմ, ժամանակակիցներու հիշողության մեջ պահված հույլ մը մանրադեպերու հետ, որոնք չենք գիտեր թե որքան կրնան ապրիլ տակավին:

Բայց կա բան մը, որ պիտի տևե ընդերկար, որուն մեջ Հայրիկի անունն ու հոգին պիտի ապրին մշտապես. իր գրական գործերն են անոնք: Լավագույն և մեծագույն Հիշատակարանը, որ պիտի անմահացնե Խրիմյանի հիշատակը, է ա՛յն՝ գոր ինքն իսկ կերտեց իր գրիչովը. իր գրականությունը:

Իր զույգ Հրավիրակները, իր Արծիվն ու Արծիվիկը, Մարգարիտն ու Խաչի ճառը, Վանգույժն ու Հայգույժը, Ժամանակ և խորհուրդ յուրը, Դրախտի ընտանիքը, Սիրաք և Սամվելը, Պապիկն ու Թոռնիկը հայ մատենագրության ազգայնական բաժինին մեջ պիտի ունենան իրենց ինքնուրույն տեղը, և անմոռաց պիտի թողուն Խրիմյանի անունը:

Այս գործերուն ամբողջական մեկ հրատարակությունը՝ միօրինակ ձևով քանի մը հատորներու մեջ, պատշաճ հառաջաբանով և ծանոթություններով ուսումնասիրված, պիտի երևան բերե անոնց մեջ զգացման և մտածումի անսպառ գեղեցկություններ, ո-

րոնք մեր արդի գրականության ամենեն անգին հարստություններն պիտի նկատվին իրավամբ:

Խրիմյան անոնց մեջ պիտի զգացվի միշտ ա՛յնպես՝ ինչպես իր այս կամ այն ասպարեզին կամ պաշտոնին մեջ. քանի մը ձևական թերությանց տակ ավելի աչքառու՝ նույնիսկ ավելի գրավիչ դարձած մեծություն մը:

Ընթերցողը անոնց մեջ պիտ գտնե ո՛չ թե նրբարվեստ գրագետը այլ խորհուրդով և զգացումով հորդ հայրենասեր մատենագիրը, որ ամեն մեկ էջին վրա նոր սիրուն խորհրդաժողովուն մը ունի կամ այլաբանություն մը, կրոնքին ու հայրենիքին սերը ավելի քան ավելի արծարծելու համար սիրտերուն խորը:

Ու անփույթ ոճի կամ լեզվի և կրկնաբանությանց մակերեսային թերությունները, որոնց կհանդիպինք ուրեք-ուրեք, հազիվ թե զգալի պիտի ըլլան գործին ներքին արժեքին հանկուցիչ տպավորության տակ:

Ավելի կարևոր ձեռնարկ մը պիտի ըլլա հրատարակումը Խրիմյանի **Նամակներուն** և ինքնագիր կոնդակներուն, որոնց մեկ չնչին մասը միայն լույս տեսած է դեռ այլևայլ պատեհություններով թերթերու մեջ ցիրուցան:

Անարվեստ պարզության մարդը հոգիի այդ ինքնաբերի արտահայտությանց մեջ է մանավանդ որ կտեսնվի իր բովանդակ առաքինող գեղեցկությամբը:

Գրի առնված կենդանի բառեր են ատոնք, իրենց մեջ է Հայրիկ, որչափ բեմի՝ նույնքան մտերմության մարդը, հրապարակախոսն ու բարեկամը, միշտ հայրենիքի խորհուրդն տարված, միշտ ազգային կյանքի ընդհանուր և առօրյա հարցերովն համագրավված:

Պիտի ապրի այդ գրականությունը. արցունքով և սփոփանքով պիտի կարդան զայն

ապագա սերունդները, վասն զի հայ հոգվույն ամենահարազատ ցոլացումն է ան, բազմակողմանի շնորհներով գեղեցկացած իմացականութեն մը պրիամակված:

Ամենքը անոր մեջ պիտի տեսնեն հինավուրց ցեղի մը ամենեն ազնվական տիպարներն մին, որ գաղտնիքն ունի սիրտերը հմայելու:

Մեկը՝ անոր վրա պիտի ճանչնա իր երագին մտապատկերին առջև ունայնացած **տերվիշը**, մյուսը Աստվածաշունչի ներգործությամբը առյեցուն և տեսիլք-տեսիլք հափշտակվող Մարգարեն, ոմանք՝ պատվական Ոստցիշը, ուրիշներ՝ հայրենակեր Գործիշը և անտիկ Գաղափարի մը անկեղծ Առաքյալը, ու ամենքը՝ գուրթի՝ սիրո՝ բարության և խանդավառության մարմնացյալ Անհատականությունը, որ միակ անուն մը ունեցավ, ազգին ծոցեն՝ ժողովուրդին սրտեն փրթած բառ մը. **Հայրիկ**:

Այս անունը ամենուն մտածությանը մեջ պիտի գծագրե քաղցրությամբ օծուն դեմք մը, շրջանակված խորհրդապատկերներու շարքով մը, որուն կազմիչ տարրերը պիտի ըլլան խաչքարի մը շուքը՝ կաթողիկեի մը կիսաստվերը, հովիվեն գրկված գառնուկ մը՝ արորի մը մանը՝ փետուրե գրիչ մը որ արծվեկտուց կաղամարի մը մեջ է թաթխված և խաչանիշ արտախտրակներ:

Իր գիրքերեն հատվածներ պիտի կարդացվին եկեղեցվո մեջ, իր մահվան օրը պիտի հիշատակվի կրոնքին ու ազգին երախտավոր գործիչներու շարքին մեջ:

Ու նայելով սփոփված Հայաստանի պատկերին՝ գոր ամեն հայ պիտի ունենա իր տան մեջ Հայրիկի պատկերին դիմացը, ամենքը պիտի ըսեն յուրովի.

— Վա՛խ որ չհասավ այս օրերուն:

(Էջ 219—222)

